

**IJTIMOYIY GEOGRAFIYAGA DOIR KERAKLI STATISTIK MA'LUMOTLARNI
TO'PLASH USULLARI**

Djumabaeva Salomat Komiljonovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

Chirchiq shahri, Amir Temur ko'chasi

104 uy. Tel.: +99870 716-68-05

Email: S.djumabayeva@cspi.uz

Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya kafedrasida dotsent v.b.

Annotatsiya: *Bu jarayonda statistik malumotlarni talabalar o'z hududi atrofida iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni suhbat o'tkazish orqali olingan hamda demografik xususiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash, ularni tahlil qilgandan so'ng, ma'lum bir hududga xos xususiyatlarni aniqlashlari va ularni taqqoslanadi.*

Аннотация: *В этом процессе студенты статистической информации собирают и обрабатывают данные, полученные путем опроса экономической и социальной ситуации вокруг своей местности и имеют демографическую характеристику, после их анализа определяют характеристики, характерные для определенной территории, и сравнивают их.*

Abstract: *In this process, statistical information is collected and processed by the students of the economic and social situation around their area and demographic data, after analyzing them, they identify the specific characteristics of a certain area and compare them.*

Kalit so'zlar: *Iqtisodiy geografiya, sotsial geografiya, siyosiy va rekreatsiya geografiyasi, inson geografiyasi, evolyutsion jarayon, differentsiatsiya va integratsiya, statistik ma'lumotlar, qiyosiy tahlil.*

Ключевые слова: *Экономическая география, социальная география, политическая и рекреационная география, география человека, эволюционный процесс, дифференциация и интеграция, статистические данные, сравнительный анализ.*

Key words: *Economic geography, social geography, political and recreational geography, human geography, evolutionary process, differentiation and integration, statistical data, comparative analysis.*

Mazkur jarayonda talabalar qaysi ko'rsatkichlar ma'lum bir hudud salohiyati va imkoniyatlari aks ettirilayotganini va qanday maqsadlarda qo'llash mumkinligini aniq tushunishlari lozim. Talabaning ko'rsatkichni mohiyatini yaxshi bilishi va o'quv vaziyatida uni qo'llash maqsadini ongli ravishda tushunishi uning oldiga qo'yilgan vazifani muvaffaqiyatli ishlay olishiga yordam berishi mumkin. ma'lumotlardan to'plash,

Fanga doir kerakli statistik ma'lumotlarni darslik yoki boshqa ma'lumotlardan to'plash, talabalar tomonidan mashg'ulotni bajarishga tayyorlangan holda amalga oshiriladi. Tayyorlangan statistik ko'rsatkichlar mashg'ulotning metodologik qismini tasdiqlash, ularga tegishli voqea yoki hodisani tasvirlash, ular bilan keyingi ishlarni amalga oshirish hamda ta'lim faoliyatining boshqa usullaridan foydalanish uchun qo'llaniladi. Shuni ta'kidlash lozimki, oliy ta'limda tadqiqot jarayonini yanada samarali qilish uchun talabalarga o'z hududi (viloyati, respublikasi) yoki aholi punkti geografiyasini o'rganishga doir sotsiologik tadqiqotlarni amalga oshirish bo'yicha topshiriq berish mumkin. Ushbu vaziyatda talabalar o'z hududi atrofidagi iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni suhbat o'tkazish orqali olingan hamda demografik xususiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash, ularni tahlil qilgandan so'ng, ma'lum bir hududga xos xususiyatlarni aniqlashlari va ularni taqqoslashlari lozim. Tadqiqot maqsadi va predmetiga qarab biror hududga oid umumiy yoki qismlari bo'yicha topshiriq beriladi. Bunday topshiriqlar ijodiy xarakterga ega bo'lib, aksariyat hollarda talabalar tomonidan katta qiziqish bilan bajariladi va o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirishga xizmat qiladi.

Bunday turdagi topshiriqlarni, A.I.Alekseev va V.N.Nikolinaning Rossiya geografiyasi tegishli dasturi va darsligida ko'rishimiz mumkin[1], ular quyidagilar:

talabani hududidagi (viloyat, tuman) iqtisodiy, ijtimoiy va demografik vaziyatni tavsiflovchi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish;

mahalliy aholi o'rtasida o'tkazilgan anketa-so'rovnoma tahlili asosida yashash joyining ishlab chiqarish imkoniyatini aniqlash;

hududlararo imtiyozlarni sotsiologik so'rovnoma asosida tizimli o'rganish.

Qiyoslash texnikasini shakllantirishda o'quvchilarning aqliy harakatlarini amalga oshirishni osonlashtirish maqsadida ularga turli ko'rsatmalar va eslatmalardan foydalanish imkoniyati beriladi. V.A.Shchenev tomonidan talabalarga geografiyani o'rganishda taqqoslash texnikasini shakllantirish uchun ishlab chiqilgan "Qanday qilib to'g'ri solishtirish kerak" deb nomlangan eslatmadan foydalanib, uni qo'llashning uslubiy shartlarini aniqlaymiz[2].

Talabalarni aholining statistik xususiyatlarini solishtirishga o'rgatish.

Sanoat yoki qishloq xo'jaligi geografiyasini o'rganish jarayonida ularning xususiyatlarini mutloq va nisbiy ma'lumotlar asosida taqqoslash amalga oshiriladi. Mutloq ma'lumotlarni taqqoslash talabalarga o'rganilayotgan ob'ektlarning masshtabini va xususiyatlarini aniqlash va tushunish, vaqt o'tishi bilan o'zgarishini kuzatish imkonini beradi. Shunday qilib, turli yillardagi ishlab chiqarish to'g'risidagi mutlaq ma'lumotlarni taqqoslash bizga mintaqa (viloyat) qishloq xo'jaligi yoki sanoatining o'sishi yoki kamayishini kuzatish imkonini beradi. Buni biz uning tadrijiy o'zgarishiga qarab aniqlaymiz. Mamlakat doirasida esa ishlab chiqarilgan mahsulotlar miqdorini taqqoslash ularning rivojlanishidagi hududiy farqlarni topishga yordam beradi. Nisbiy ma'lumotlarni taqqoslash turli hududiy birliklarda o'rganilayotgan

hodisaning darajalaridagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Bunday taqqoslashga misol sifatida turli mamlakatlar va mintaqalarda ishlab chiqarish, uning samaradorligi yoki o'sish tezligini ko'rsatishimiz mumkin. Bu yerda ma'lum bir turdagi hududlarni ulardagi rivojlanish darajasiga ko'ra ajratish mumkin.

¹ Алексеев А.И., Николина В.В. Население и хозяйство России: Учеб. для 9 кл. общеобразоват. учреждений. - М.: Просвещение, 1995. - 320 с.

² Богоявленский Д.Н., Менчинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959. - 347 с

Hodisalarning xususiyatlarini aniqlash faqat mutlaq yoki nisbiy ko'rsatkichlar bo'yicha amalga oshirilmaydi. N.N.Petrova fikri bo'yicha, nisbiy va mutlaq ko'rsatkichlar o'rtacha qiymat bilan solishtirishni o'rgatishda qiziqarli va samarali bo'ladi[3]. Umuman olganda, ishlab chiqarish jarayonlarini taqqoslash quyidagilarni aniqlashga imkon beradi:

- a) voqea rivojlanishining umumiy tendentsiyasi;
- b) ma'lum bir miqdorlarning qiymati (ko'p yoki oz, katta yoki kichik);
- v) xususiy ko'rsatkichlarning o'zgarishi (masalan, ishlab chiqarishning notekisligi).

Ayniqsa, aholini o'rganishda taqqoslashning ushbu usuli juda keng qo'llaniladi, chunki uning dinamikasini aniqlashda ma'lum bir davr qiymatining o'rtacha darajasi, hududiy farqlari va ko'rib chiqilayotgan davr ko'rsatkichlari o'rtacha darajasi olinadi. Masalan, aholining tarqalish xususiyatlarini o'rganilayotganda, aholi zichligi bir xil bo'lgan hududlar o'rtasida solishtiriladi. Bu esa har bir joyning o'ziga xos jihatlarini aniqlashga yordam beradi. Biror hudud aholisini, xususan, demografik vaziyatning xususiyatlarini o'rganayotganda, ko'rib chiqilayotgan davr uchun tug'ilish va o'limning o'rtacha qiymatini aniqlash va ushbu ko'rsatkichlarning dinamikasini o'rtacha ma'lumotlar bilan taqqoslash tavsiya etiladi.

Taqqoslash oliy ta'lim geografiasining o'ziga xos turi bu mamlakatning ikki viloyati aholisi yoki ishlab chiqarishining qiyosiy tavsifini tuzish bo'lib, unda yuqorida ko'rsatilgan usullar birgalikda qo'llaniladi. Mazkur qiyosiy xususiyatlar umumlashtiruvchi taqqoslash texnikasini shakllantirish metodologiasining psixologik-pedagogik asoslari E.N.Kabanova Meller asarlarida bayon etilgan[4]. U "ajralish abstraktsiya" usulini yaratdi, asosladi va qo'llash samaradorligini ko'rsatib berdi. Uning asl ma'nosi shundan iboratki, o'rganilayotgan hodisaning muhim xususiyatlarini ajratib olish, umumlashtirish va mavhumlashtirish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib hisoblanadi. Talabalarining fikrlashlari ikki bosqichli

³ Петрова Н.Н. Методика преподавания географии в дифференцированной школе. - М.: Блик и Ко, 2000. - 336 с.

umumlashtirish orqali yengillashtiriladi. Ushbu jarayonda birinchi eng muhim, keyin esa qolgan belgilar umumlashtiriladi. E.N.Kabanova-Meller fikriga ko'ra, "Talabalar ataylab ob'ektlarning muhim va ahamiyatsiz belgilarini ajratadilar va shu va boshqa

xususiyatlar to'g'risidagi umumlashtirilgan bilimlarga tayangan holda ularni qarama-qarshi qo'yadilar". Shuningdek, u yana bir ta'rifida turli geografik ob'ektlarning o'zgaruvchan xususiyatlari muhim ahamiyatga ega, deya hisoblaydi.

L.M.Pancheshnikova ta'kidlaganidek, "geografiya o'qitishda turli xususiyatlar ustida ishlash ikki xil ma'noga ega[5]: ularni ajratib olish va umumlashtirish, bir tomondan, umumiy tushunchalarni shakllantirish uchun zarur; boshqa tomondan, ular iqtisodiy geografik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi va shuning uchun yagona markaziy tushunchalarni o'zlashtirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shunday qilib, biror hudud iqtisodiy geografik xususiyatlarining qiyosiy tavsiflarini amalga oshirishda talabalarning e'tiborini o'xshash, umumiy xususiyatlarni aniqlashga imkon beradigan muhim xususiyatlarga qaratish muhim.

Aholining qiyosiy tavsifi statistik materiallarni tahlil qilish asosida demoehtnik hodisalar va nisbatlarni tavsiflovchi ko'rsatkichlardagi o'xshashlik va farqlarni ajratib ko'rsatish orqali beriladi. Bizga noma'lum biror hodisani o'rganishda avval ularni qismlarga ajratish so'ngra umumlashtirish lozim. Bunda iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaga doir statistik materiallarni qiyosiy tahlil qilish, ulardagi o'xshashlik va farqlarni ko'rsatib bera olish asosiy hisoblanadi.

Umuman olganda, iqtisodiy va ijtimoiy geografik qiyosiy tavsiflarini qabul qilish o'quvchilarning statistik ma'lumotlar asosida amalga oshiriladigan quyidagi aqliy harakatlarini o'z ichiga oladi:

- 1) eng zarur xususiyatlarni ajratib olish va umumlashtirish;
- 2) farqlanuvchi xususiyatlarni ajratib olish va umumlashtirish;
- 3) muhim o'zgaruvchan xususiyatlarni tizimlashtirish va qarama-qarshilikni o'z ichiga olgan umumiy xulosa.

⁴ Кабанова-Меллер Е.Н. Психология формирования знаний и навыков у школьников. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. - 376 с.

⁵ Панчешникова Л.М. Основы методики обучения экономической географии зарубежных стран. - М.: Педагогика, 1975. - 200 с.

ADABIYOLAR RO'YXATI

1. Alekseev A.I., Nikolina V.V. Naselenie i xozyaystvo Rossii: Ucheb. dlya 9 kl. obshchobrazovat. uchrejdeniy. - M.: Prosveshchenie, 1995. - 320 s.

2. Bogoyavlenskiy D.N., Menchinskaya N.A. Psixologiya usvoeniya znaniy v shkole. - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1959. - 347 s.

3. Petrova N.N. Metodika prepodavaniya geografii v differentsirovannoy shkole. - M.: Blik i Ko, 2000. - 336 s.

4.Кабанова-Меллер Ye.N. Psixologiya formirovaniya znaniy i navykov u shkolnikov. - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1962. - 376 s.

5. Pancheshnikova L.M. Основы методики обучения экономической географии зарубежных стран. - М.: Педагогика, 1975. - 200 с.
6. Тожиева З.Н. Аҳоли географияси. Т., 2010.
7. Психология формирования понятий и умственных действий. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1966. - 227 с.
8. Петрова Н.Н. Методика преподавания географии в дифференцированной школе. - М.: Блик и Ко, 2000. - 336 с.